QISHLOQ XO'JALIGI KORXONALARINING MOLIYAVIY BARQARORLIGINI TA'MINLASH VA MOLIYALASHTIRISH MANBALARINI TAKOMILLASHTIRISH

G'oyibov Jahongir Jumaboyevich
Toshkent davlat agrar universiteti, Agroiqtisod kafedrasi assistenti
goyibovjahongir@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada O'zbekiston qishloq xo'jaligi korxonalari va fermer xo'jaliklarining moliyaviy barqarorligini ta'minlash muammolari hamda moliyalashtirish manbalarini takomillashtirish yo'nalishlari ilmiy adabiyotlar va normativ-huquqiy hujjatlar tahlili asosida o'rganilgan. Kapital tarkibi, qarz yuki, kreditlash, davlat qo'llab-quvvatlashi va agrosug'urtaning moliyaviy barqarorlikka ta'siri tahlil qilingan. Mavsumiy kreditlash, aralash moliyalashtirish va xatarlarni boshqarish mexanizmlari bo'yicha takliflar berilgan.

Kalit so'zlar: moliyaviy barqarorlik, kapital tarkibi, qarz yuki, agrar kreditlash, davlat subsidiyalari, agrosug'urta, to'lovga qobiliyatsizlik, fermer xo'jaligi.

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ И СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ИСТОЧНИКОВ ИХ ФИНАНСИРОВАНИЯ

Аннотация. В статье на основе анализа научной литературы и нормативно-правовых актов исследованы проблемы обеспечения финансовой устойчивости сельскохозяйственных предприятий и фермерских хозяйств Узбекистана, а также направления совершенствования источников их финансирования. Проанализировано влияние структуры капитала, долговой нагрузки, кредитования, государственной поддержки и агрострахования на финансовую устойчивость. Даны предложения по механизмам сезонного кредитования, смешанного финансирования и управления рисками.

Ключевые слова: финансовая устойчивость, структура капитала, долговая нагрузка, аграрное кредитование, государственные субсидии, агрострахование, несостоятельность, фермерское хозяйство.

ENSURING THE FINANCIAL STABILITY OF AGRICULTURAL ENTERPRISES AND IMPROVING THEIR SOURCES OF FINANCING

Abstract. Based on an analysis of scholarly literature and regulatory acts, the article examines the problems of ensuring the financial stability of agricultural enterprises and farms in Uzbekistan and the directions for improving their sources of financing. The influence of capital structure, debt burden, lending, state support and agricultural insurance on financial stability is analyzed. Proposals are made on mechanisms of seasonal lending, blended financing and risk management.

Keywords: *financial stability, capital structure, debt burden, agricultural lending, state subsidies, agricultural insurance, insolvency, farm enterprise.*

Kirish

Agrar sektorni bozor tamoyillari asosida isloh qilish jarayoni qishloq xo'jaligi korxonalarining moliyaviy mustaqilligi va barqarorligi masalasini iqtisodiy siyosatning markaziy masalalaridan biriga

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

aylantirdi. Davlat buyurtmasi va markazlashtirilgan moliyalashtirish tizimi doirasida korxonalarning moliyaviy holati asosan ma'muriy qarorlar bilan belgilangan bo'lsa, bugungi kunda ular moliyaviy resurslarni bozor shartlarida jalb qilishga, xatarlarni mustaqil boshqarishga va kreditorlar oldidagi majburiyatlarini o'z vaqtida bajarishga majbur. 2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida qishloq xo'jaligida ilmiy asoslangan intensiv usullarni joriy etish, fermer va dehqon xo'jaliklari daromadlarini oshirish hamda tarmoqqa moliyaviy resurslarni jalb qilish mexanizmlarini takomillashtirish vazifalari belgilangan [1]. Fermer xo'jaligi to'g'risidagi qonunchilikka ko'ra, fermer xo'jaligi yuridik shaxs sifatida tadbirkorlik faoliyatini mustaqil yuritadi va o'z majburiyatlari bo'yicha o'ziga tegishli mol-mulk bilan javob beradi [2], bu esa uning moliyaviy barqarorligini ta'minlash mas'uliyatini to'liq xo'jalik zimmasiga yuklaydi. Shu bilan birga, to'lovga qobiliyatsizlik to'g'risidagi yangi qonunchilik qarzdor korxonalarning to'lov qobiliyatini tiklashga qaratilgan tartib-taomillarni nazarda tutib, moliyaviy qiyinchilikka uchragan xo'jaliklar faoliyatini saqlab qolish imkonini yaratdi [3]. Biroq amaliyotda ko'plab qishloq xo'jaligi korxonalari o'z aylanma mablag'larining yetishmasligi, qisqa muddatli qarzlarga yuqori darajada bog'liqlik va tabiiy-iqlim xatarlari ta'sirida moliyaviy beqarorlikka duch kelmoqda. Maqolaning maqsadi qishloq xo'jaligi korxonalarining moliyaviy barqarorligini belgilovchi omillarni ilmiy adabiyotlar asosida tizimlashtirish va moliyalashtirish manbalarini takomillashtirish yo'nalishlarini asoslashdan iborat.

Metodologiya va adabiyotlar tahlili

Tadqiqotda tizimli va qiyosiy tahlil, abstrakt-mantiqiy fikrlash, umumlashtirish va ilmiy adabiyotlarni kontent tahlil qilish usullari qo'llanildi. Tahlil ob'ekti sifatida O'zbekiston qishloq xo'jaligi korxonalari va fermer xo'jaliklarining moliyaviy barqarorligi masalalari olindi, axborot bazasini esa normativ-huquqiy hujjatlar hamda mahalliy, rus va xorijiy mualliflarning ilmiy ishlari tashkil etdi. Z. Lerman O'zbekiston qishloq xo'jaligidagi o'zgarishlarni tadqiq etib, fermer xo'jaliklari uchun kredit resurslaridan foydalanish imkoniyatining cheklanganligi, garov ta'minotining yetishmasligi va ishlab chiqarish qarorlaridagi mustaqillikning pastligini tarmoq rivojiga to'sqinlik qiluvchi asosiy omillar sifatida ko'rsatadi [4]. V.V. Kovalev moliyaviy barqarorlikni kapital tarkibi bilan uzviy bog'lab, o'z va qarz mablag'larining maqbul nisbatini moliyaviy leverej samarasi orqali baholashni taklif etadi hamda qarz mablag'larini jalb qilish aktivlar rentabelligi qarz bahosidan yuqori bo'lgandagina o'zini oqlashini asoslaydi [5]. L.V. Dontsova va N.A. Nikiforova moliyaviy barqarorlikning mutlaq, me'yoriy, beqaror va inqirozli turlarini zaxira va xarajatlarning moliyalashtirish manbalari bilan ta'minlanganlik darajasiga qarab farqlaydi [6]. Bu tasnif qishloq xo'jaligi uchun ayniqsa qulay, chunki tarmoqda zaxiralar va tugallanmagan ishlab chiqarish aylanma mablag'larning asosiy qismini tashkil etadi. Yu. Brigem va M. Erhardt kapital tarkibini optimallashtirish nazariyalarini umumlashtirib, moliyaviy xatar, soliq samarasi va bankrotlik xarajatlari o'rtasidagi muvozanatni maqbul qarz darajasini belgilovchi omil sifatida ko'rsatadi [7]. P. Barri va P. Ellinger qishloq xo'jaligida moliyaviy xatar biznes xatari, ya'ni hosildorlik va narxlar o'zgaruvchanligi bilan qo'shilib, umumiy xatarni oshirishini va shu sababli agrar korxonalar uchun qarz yukining maqbul darajasi ehtiyotkorlik bilan belgilanishi kerakligini asoslaydi [8]. E. Altman bankrotlik ehtimolini prognozlash modelida aylanma kapital, taqsimlanmagan foyda, foyda va qarz yuki bilan bog'liq ko'rsatkichlarni moliyaviy inqirozning asosiy belgilari sifatida ajratib ko'rsatgan [9].

Natijalar va muhokama

Adabiyotlar tahlili va shaxsiy mulohazalarimiz asosida O'zbekiston qishloq xo'jaligi korxonalarining moliyaviy barqarorligiga ta'sir etuvchi omillarni uch guruhga ajratish mumkin. Birinchi guruh ichki tarkibiy omillar bo'lib, ularga kapital tarkibi, o'z aylanma mablag'larining yetishmasligi va

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

asosiy vositalarning eskirganligi kiradi. Ko'pchilik fermer xo'jaliklarida o'z kapitali asosan texnika va inshootlardan iborat bo'lib, aylanma faoliyat qisqa muddatli qarz mablag'lari hisobidan moliyalashtiriladi. L.V. Dontsova va N.A. Nikiforova tasnifiga [6] ko'ra, bunday holat moliyaviy barqarorlikning beqaror yoki inqirozli turiga mos keladi va hosil yetishmagan yilda korxonani to'lovga qobiliyatsizlik xavfiga duchor qiladi. Ikkinchi guruh tashqi bozor omillari bo'lib, ular mahsulot narxlarining o'zgaruvchanligi, resurslar narxining oshishi va realizatsiya kanallarining cheklanganligida namoyon bo'ladi. P. Barri va P. Ellinger ta'kidlaganidek [8], biznes xatari yuqori bo'lgan tarmoqda qarz yukining oshishi umumiy xatarni ko'paytiradi, demak, mahalliy agrar korxonalar uchun moliyaviy leverejning maqbul darajasi sanoat korxonalariga xos me'yorlardan pastroq belgilanishi lozim. Uchinchi guruh institutsional omillardir. Z. Lerman ko'rsatib bergan garov ta'minoti muammosi [4] hozirgacha dolzarb bo'lib qolmoqda, chunki yerdan foydalanish huquqi ijara asosida berilgani sababli fermer xo'jaliklarining eng qimmatli ishlab chiqarish resursini kredit uchun garov sifatida ishlatish imkoniyati cheklangan. Ushbu tahlil asosida moliyalashtirish manbalarini takomillashtirishning bir nechta yo'nalishlarini taklif etamiz. Avvalo, kreditlash shartlarini qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish sikliga moslashtirish, ya'ni asosiy qarzni to'lash muddatlarini yig'im-terim va mahsulotni sotish davrlariga bog'lash zarur. Bu V.V. Kovalev asoslab bergan moliyaviy leverejning ijobiy samarasi shartini [5] amalda ta'minlashga yordam beradi, chunki qarz mablag'lari daromad keltiruvchi davrda qaytariladi. Ikkinchidan, davlat subsidiyalarini to'g'ridan-to'g'ri moliyaviy yordam shaklidan foiz stavkasini qoplash, kafolat fondlari va agrosug'urta mukofotlarini qisman qoplash kabi bozor mexanizmlarini rag'batlantiruvchi shakllarga o'tkazish maqsadga muvofiq. Bunday aralash moliyalashtirish modeli davlat mablag'larining multiplikativ samarasini oshiradi va xususiy kapitalni tarmoqqa jalb qilishga xizmat qiladi. Uchinchidan, agrosug'urta tizimini rivojlantirish tabiiy-iqlim xatarlarining moliyaviy natijalarga ta'sirini yumshatadi, bu esa Yu. Brigem va M. Erhardt ta'kidlagan bankrotlik xarajatlarini kamaytirib [7], korxonaning qarz olish qobiliyatini oshiradi. To'rtinchidan, E. Altman modeli mantiqiga asoslangan [9], biroq milliy agrar korxonalar ma'lumotlari asosida qayta baholangan erta ogohlantirish tizimini joriy etish moliyaviy inqirozni oldindan aniqlash va to'lovga qobiliyatsizlik tartib-taomillariga [3] o'tishdan avval qayta tiklash choralarini ko'rish imkonini beradi. Shuni ham ta'kidlash lozimki, taklif etilayotgan choralar bir-birini to'ldiruvchi tizim sifatida amalga oshirilgandagina kutilgan samarani beradi. Masalan, agrosug'urta bilan himoyalangan xo'jalik bank uchun kamroq xatarli qarz oluvchiga aylanadi, bu esa kredit foiz stavkasining pasayishiga va moliyaviy leverejning ijobiy samarasi yuzaga kelishiga sharoit yaratadi. O'z navbatida, erta ogohlantirish tizimi orqali moliyaviy holati yomonlashayotgan xo'jaliklarni o'z vaqtida aniqlash davlat yordamini aynan qo'llab-quvvatlashga muhtoj va qayta tiklanish salohiyatiga ega sub'ektlarga yo'naltirish imkonini beradi. Bizning fikrimizcha, moliyaviy barqarorlikni ta'minlashda korxonalarning ichki imkoniyatlari ham muhim o'rin tutadi: foydaning bir qismini zaxira fondiga ajratish, debitorlik va kreditorlik qarzlari aylanishini muvofiqlashtirish hamda samarasiz aktivlardan voz kechish o'z aylanma mablag'lari hajmini oshirib, tashqi qarzga bog'liqlikni kamaytiradi. Shu tariqa, tashqi moliyalashtirish manbalarini takomillashtirish ichki moliyaviy intizomni mustahkamlash bilan uyg'unlashtirilishi zarur.

Xulosa

Tadqiqot natijalari qishloq xo'jaligi korxonalarining moliyaviy barqarorligi ichki tarkibiy, tashqi bozor va institutsional omillarning o'zaro ta'siri natijasida shakllanishini ko'rsatdi. Tarmoqning yuqori biznes xatarini hisobga olgan holda agrar korxonalar uchun qarz yukining maqbul darajasi nisbatan past bo'lishi, aylanma faoliyat esa imkon qadar o'z mablag'lari va uzoq muddatli manbalar hisobidan moliyalashtirilishi lozim. Moliyalashtirish tizimini takomillashtirishning asosiy yo'nalishlari sifatida

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

kreditlash muddatlarini ishlab chiqarish sikliga moslashtirish, davlat yordamini bozor mexanizmlarini rag'batlantiruvchi shakllarga o'tkazish, agrosug'urtani rivojlantirish va erta ogohlantirish tizimini joriy etish taklif etiladi. Shuningdek, korxonalar darajasida foydani taqsimlash siyosati va aylanma mablag'larni boshqarish intizomini kuchaytirish tashqi moliyalashtirish choralarining samaradorligini oshiruvchi muhim shart hisoblanadi. Ushbu choralarning amalga oshirilishi qishloq xo'jaligini rivojlantirish strategiyasida belgilangan tarmoqqa moliyaviy resurslarni jalb qilishni kengaytirish maqsadlariga [10] erishishga va korxonalarning raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. 2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida : O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. Toshkent, 2022.
2. Fermer xo'jaligi to'g'risida : O'zbekiston Respublikasining 1998-yil 30-apreldagi 602-I-son Qonuni (2004-yil 26-avgustdagi yangi tahriri) // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. Toshkent.
3. To'lovga qobiliyatsizlik to'g'risida : O'zbekiston Respublikasining 2022-yil 12-apreldagi O'RQ-763-son Qonuni // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. Toshkent, 2022.
4. Lerman Z. Agricultural development in Central Asia: a survey of Uzbekistan, 2007-2008 // Eurasian Geography and Economics. 2008. Vol. 49, No. 4. P. 481-505.
5. Ковалев В.В. Финансовый менеджмент: теория и практика. 3-е изд. М. : Проспект, 2014.
6. Донцова Л.В., Никифорова Н.А. Анализ финансовой отчетности : учебник. М. : Дело и Сервис, 2009.
7. Brigham E.F., Ehrhardt M.C. Financial Management: Theory and Practice. 15th ed. Boston : Cengage Learning, 2017.
8. Barry P.J., Ellinger P.N. Financial Management in Agriculture. 7th ed. Upper Saddle River : Prentice Hall, 2012.
9. Altman E.I. Financial ratios, discriminant analysis and the prediction of corporate bankruptcy // The Journal of Finance. 1968. Vol. 23, No. 4. P. 589-609.
10. O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligini rivojlantirishning 2020-2030 yillarga mo'ljallangan strategiyasini tasdiqlash to'g'risida : O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 23-oktabrdagi PF-5853-son Farmoni // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. Toshkent, 2019.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.